

De naaister van Pernambuco

FRANCES DE PONTES PEEBLES

*D*E NAAISTER
VAN PERNAMBUCO

the house of books

Oorspronkelijke titel

The Seamstress

Uitgave

Harper, an imprint of HarperCollinsPublishers, New York

Copyright © 2008 by Frances de Pontes Peebles

Published by arrangement with William Morrow, an imprint of

HarperCollins Publishers, Inc.

Copyright voor het Nederlandse taalgebied © 2009 by The House of Books,
Amsterdam

Vertaling

Karina Zegers de Beijl

Omslagontwerp

b'IJ Barbara

Omslagfoto

© Mark Owen/Arcangel Images

Foto auteur

© 2007 by Asia Kepka

Opmaak binnenwerk

ZetSpiegel, Best

www.thehouseofbooks.com

www.dutch-media.nl

All rights reserved.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 443 4348 9

ISBN 978 90 443 4408 0 (e-book)

D/2014/8899/27

NUR 302

The House of Books is een imprint van Dutch Media Books bv

*Voor de vrouwen van mijn familie,
zij die nog leven en zij die zijn overleden,
dames en guerreiras.*

En voor James, die er altijd in heeft geloofd.

*...omhoogzwevend naar een heilige
die hier nog altijd wordt geëerd,
de papieren bol vult zich met licht
dat, als harten, komt en gaat...*

*aarzelend, op en neer, of statig
steeds verder bij ons vandaan,
of, plots gevaarlijk in de greep
van een vlaag neergaande wind...*

– Elizabeth Bishop, ‘The Armadillo’

Noordoost-Brazilië

Tijdens de Oude Republiek

PROLOOG

Recife, Brazilië

14 januari 1935

Emília werd alleen wakker. Ze lag in het enorme antieke bed dat haar schoonmoeder na haar trouwen had toebehoord, en dat nu van haar was. Het had de kleur van gebrande suiker en het indrukwekkende hoofd- en voeteneinde was versierd met reliëfs van trossen cashewnoten. De vlezige, klokvormige vruchten van de jacaranda leken zo echt en glad, dat Emília zich aanvankelijk verbeeld had dat ze in de loop van de nacht zouden rijpen – dat de houtachtige schillen roze en geel zouden worden en het harde vruchtvlees de volgende ochtend zacht en geurig zou zijn. Maar na een jaar in het huis van de Coelho's was ze dat soort kinderlijke fantasieën ontgroeid.

Buiten was het donker. Het was stil op straat. De witte villa van de Coelho's was de grootste van alle nieuwe huizen aan de Rua Real da Torre, een onlangs geplaveide weg die van de oude Capungabrug naar het braakliggende moerasland liep. Emília werd altijd heel vroeg wakker, nog voor de straten van Recife werden opgeëist door de venters met hun krakende karren en stemmen die als de roep van vreemde vogels haar raam bereikten. Vroeger, in haar oude huis op het plateland, was ze altijd gewekt door het kraaien van de hanen, door het fluisterende bidden van haar tante Sofia en vooral door de ademhaling van haar zus Luzia, die warm en regelmatig over haar schouder streek. Toen ze klein was, had Emília het vervelend gevonden om het bed met haar zusje te moeten delen. Luzia was te lang – altijd schopte ze het muskietennet open met haar lange benen. En ze trok de deken naar zich toe. Hun tante Sofia was te arm om voor ieder een eigen bed te kunnen kopen, en ze zei altijd dat het goed was om je bed met iemand te delen – het zou de meisjes leren om weinig plaats op te

eisen, om voorzichtig te gaan verliggen en zo geruisloos mogelijk te slapen, iets wat hen later tot een goede echtgenote zou maken.

Tijdens de eerste nachten van haar huwelijk was Emília vrijwel roerloos op haar helft van het bed blijven liggen. Degas klaagde over haar warme huid, over haar luide ademhaling en haar koude voeten. Na een week verhuisde hij naar de overkant van de gang, terug naar het smalle, knusse bed uit zijn kindertijd. Algauw was Emília eraan gewend om alleen te slapen en het hele bed in beslag te nemen. Slechts één persoon van het mannelijk geslacht deelde haar kamer, en hij sliep in de hoek, in een ledikant dat weldra te klein zou zijn voor zijn groeiende lijf. Expedito was inmiddels drie jaar oud, en het zou niet lang meer duren voor hij met zijn handen en voeten tegen de houten spijlen zou komen. Op een dag, hoopte Emília, zou hij een echt bed in zijn eigen kamer hebben, maar niet hier. Niet zolang ze in het huis van de Coelho's woonden.

De zon kwam op en het werd lichter in de kamer. Emília hoorde stemmen op straat. Zes jaar eerder, op haar eerste ochtend in het huis van de Coelho's, was ze bevend weggedoken onder het laken tot ze zich gerealiseerd had dat de stemmen buiten voor het hek geen indringers waren. Ze riepen niet haar naam, maar de namen van groenten en fruit, van manden en bezems. En tijdens het carnaval maakten de stemmen van de venters plaats voor het oorverdovende geroffel van maracatu-trommels en het dronken geschreeuw van de feestvierders. Vijf jaar eerder waren er gedurende de eerste week van oktober helemaal geen venters langsgekomen. In heel Brazilië was geschoten, en er was om een nieuwe president geroepen. Een jaar later was de situatie stabiel. Er was een nieuwe regering en de kooplui keerden terug.

Inmiddels hadden de stemmen van de venters een geruststellende uitwerking op haar. De mannen en vrouwen bezongen hun waren: 'Sinaasappelen! Bezems! Alpercata-sandalen! Riemen! Borstels! Naalden!' Ze hadden luide, opgewekte stemmen – een welkome afwisseling van het gefluister waar Emília een week lang naar had moeten luisteren. Er hing een lang, zwart lint aan de bel naast het ijzeren hek van de Coelho's. Dat lint diende om de burens, de melkboer, de ijswagen en alle bezorgers die bloemen en zwartomrande condolencekaarten kwamen brengen eraan te herinneren dat het huis in de rouw was. De bewoners treurden om de dood van een familielid en wensten niet gestoord te worden door herrie of onnodig bezoek. Diegenen die aan de bel trokken, deden dit met de nodige schroom. Sommigen wa-

ren bevreesd om het zwarte lint aan te raken, en klaptten in de handen om hun aanwezigheid kenbaar te maken. Maar de venters stoorde zich er niet aan. Ze riepen over het hek, en hun luide stemmen drongen door de open vensters en de dichtgetrokken gordijnen door tot in de donkere gangen van het huis. ‘Zeep! Touw! Meel! Garen!’ De venters trokken zich niets aan van de dood – zelfs rouwende nabestaanden hadden hun koopwaar, de schijnbaar onbeduidende levensbehoeften, nodig.

Emília kwam uit bed.

Ze trok een jurk onder haar hoofd, maar liet de rits open uit angst dat Expedito wakker zou worden van het geluid. Hij lag overdwars, en veilig onder het muskietennet, in zijn ledikant. Zijn voorhoofd glom van het zweet, en zijn lippen vormden een strakke lijn. Zelfs in zijn slaap was hij een ernstig kind. Zo was hij als baby al geweest, toen Emília hem had gevonden. Hij was broodmager geweest en had onder het stof gezeten. ‘Een vondeling,’ hadden de dienstmeisjes van hem gezegd. ‘Een kind uit het achterland.’ Daar was hij tijdens de beruchte droogte van 1932 geboren. Het was onmogelijk dat hij zich zijn echte moeder herinnerde, of de eerste maanden van zijn leven, maar soms, wanneer Expedito met die donkere, diepliggende ogen van hem Emília strak aankeek, had hij het peinzende en wetende uiterlijk van een oude man. Sinds de begrafenis keek hij Emília regelmatig op die manier aan, alsof hij haar eraan wilde herinneren dat ze niet langer dan nodig in het huis van de Coelho’s moesten blijven. Ze moesten terug naar het land, zowel om zijn als om haar bestwil. Ze zouden een waarschuwing moeten geven en hun belofte waar moeten maken.

Emília was zich bewust van een beklemmend gevoel in haar borst. De hele week al was het alsof er vanaf haar voeten tot aan haar hoofd een touw door haar lichaam liep dat ter hoogte van haar hart in de knoop zat. Hoe langer ze in het huis van de Coelho’s bleef, des te strakker die knoop werd aangetrokken.

Ze ging de kamer uit en trok de rits van haar jurk dicht. De stof had een doordringend, metaalachtig luchtje. Hij had in een bad met zwarte verf liggen weken en was daarna door de azijn gehaald om de nieuwe kleur te fixeren. De jurk was oorspronkelijk lichtblauw geweest. Hij had een moderne snit met zachte, wijde mouwen en een strakke rok. Emília was een trendsetter geweest. Maar nu waren al haar effen jurken zwart geverfd, terwijl die met een patroontje waren weggeborgen totdat haar officiële rouwjaar voorbij was. Emília had

drie jurken en drie bolerojasjes verstopt in een koffer onder haar bed. De jasjes waren zwaar – in elk ervan had ze een dikke stapel bankbiljetten tussen de satijnen voering genaaid. Verder had Emília ook een koffertje met kleren, schoenen en speelgoed van Expedito gepakt. Wanneer ze het huis van de Coelho's ontvluchtten zou ze die koffers zelf moeten dragen, en met die wetenschap had ze alleen het hoognodige ingepakt. Voor haar huwelijk had ze te veel waarde gehecht aan luxe dingen. Ze had gemeend dat mooie spulletjes iemand tot een ander mens konden maken – dat een modieuze jurk, een gasfornuis, een betegelde keuken of een auto haar afkomst zou kunnen uitwissen. Emília had gedacht dat de mensen alleen maar naar dat soort dingen zouden kijken in plaats van naar het eelt op haar handen en haar gebrek aan beschaving, en dat ze automatisch voor een dame zou worden aangezien. Na haar huwelijk en haar komst naar Recife had ze ontdekt dat dit niet zo was.

Halverwege de trap kon ze de rouwkransen al ruiken. De hal en de gang stonden vol met talloze, van dit soort cirkelvormige bloemstukken. Sommige waren niet groter dan een flink bord, terwijl andere zo groot waren dat ze op houten standaards waren gezet. Allemaal waren ze vol gestoken met witte en paarse bloemen – gardenia's, viooltjes, lelies en rozen – en aan allemaal hingen donkere linten. Op die linten stonden, in gouden letters, troostende teksten gedrukt en de naam van degene die het arrangement had gestuurd. 'Met oprechte deelneming', 'Wij herdenken u in ons gebed'. De oudere kransen stonden er inmiddels treurig bij – de gardenia's waren vergeeld en de lelies hingen slap – en verspreidden een onaangename, overheersende rottingslucht.

Emília hield zich vast aan de trapleuning. Vier weken eerder had haar man, Degas, met haar op deze marmeren treden gezeten. Hij had getracht haar te waarschuwen, maar ze had niet willen luisteren. Degas had haar al veel te vaak dingen wijsgemaakt. Sinds zijn dood had Emília zich vrijwel doorlopend afgevraagd of zijn waarschuwing misschien toch geen smoes was geweest, maar een laatste poging om het goed te maken.

Emília liep de hal in. Er was een nieuwe krans. De lelies waren vol en krachtig, de stampers zwaar van het oranje stuifmeel. Ze had met die lelies te doen. Ze hadden geen wortels meer, geen aarde, geen enkele mogelijkheid om aan voedingsstoffen te komen, maar toch bleven ze bloeien. Het leek alsof ze vruchtbaar en sterk waren, terwijl ze in werkelijkheid allang niet meer leefden – ze wisten het alleen niet.

Emília voelde hoe de knoop bij haar hart zich spande. Haar intuïtie zei haar dat Degas gelijk had gehad, en dat zijn waarschuwing terecht was geweest. Zelf was ze net als die rouwkransen, die hem nu pas, nu hij dood was, de erkenning gaven waar hij tijdens zijn leven altijd naar had verlangd.

Rouwkransen vond je alleen maar hier, in Recife. In het binnenland was het doorgaans te droog voor bloemen. Mensen die tijdens de regentijd kwamen te overlijden waren zowel gezegend als vervloekt – het ontbindingsproces verliep sneller, en nabestaanden moesten tijdens de wake hun neus dichtknijpen, maar er bloeiden dahlia's, rode, fluweelachtige *hanenkammen* en *beneditas* die in grote boeketten bij de overledene in de kist werden gelegd voordat deze naar de stad werd gedragen. Emília had heel wat begrafenissen bijgewoond, waaronder die van haar moeder, waarvan ze zich nauwelijks nog iets kon herinneren. Haar vaders begrafenis was minder lang geleden – Emília was veertien geweest, Luzia twaalf. Vanaf die tijd woonden ze bij hun tante Sofia, en hoewel Emília van haar tante hield, keek ze reikhalzend uit naar de dag waarop ze weg zou kunnen lopen en in de hoofdstad kon gaan wonen. Als kind had Emília altijd gedacht dat ze Sofia en Luzia zou verlaten, maar in plaats daarvan hadden zij háár verlaten.

Emília haalde de rouwkaart van de nieuwste krans. Hij was aan haar schoonvader geadresseerd – Dr. Duarte Coelho.

‘Verdriet is niet te meten,’ stond er op de kaart. ‘En datzelfde geldt voor onze waardering voor u. We hopen u snel weer op het werk te zien! Van: Uw collega's van het Instituut voor Criminologie.’ De kransen en de kaarten waren niet voor Degas bestemd. De geschenken die werden bezorgd waren bedoeld om bij de nabestaanden in de gunst te komen. De meeste rouwkransen waren gezonden door politici, door partijgenoten van de Groene Partij, of door medewerkers van dr. Duartes Instituut voor Criminologie. Enkele van de kransen waren afkomstig van dames uit de society die bij Emília in een goed blaadje probeerden te komen. Ze waren klanten van Emília's modezaak, en hoopten dat het rouwproces niet van invloed zou zijn op haar hobby: het maken van japonnen. Respectabele dames werkten niet, dus Emília's goedlopende modezaak werd beschouwd als louter tijdverdrijf, vergelijkbaar met haken of liefdadigheidswerk. Emília en haar zusje waren naaister geweest. In het binnenland was dat een vak dat in hoog aanzien stond, maar in Recife behoorde je als naaister tot dezelfde klasse als een dienstmeid of wasvrouw. En tot ontzetting van de Coelho's had hun zoon het aangelegd met zo'n vrouw. Volgens de

Coelho's waren er twee dingen waar ze intens dankbaar voor kon zijn – dat ze knap was en dat ze geen familie had. Er zouden geen ouders of broers en zussen aan het hek komen en om aalmoezen vragen. Dr. Duarte en zijn vrouw, Dona Dulce, wisten dat Emília een zus had, maar verkeerden in de waan dat Luzia – net als Emília's ouders en haar tante Sofia – niet meer leefde, en Emília liet hen in die waan. Als naaisters wisten zij en Luzia hoe je moest knippen, herstellen en verbergen.

‘Een goede naaister moet moedig zijn,’ zei tante Sofia altijd. Lange tijd was Emília het daar niet mee eens geweest. Ze had gedacht dat moed iets was wat niet zonder risico kon. Bij naaien werd alles gemeten, getekend, gepast en gecorrigeerd. Het enige risico was het maken van een fout.

Een goede naaister nam zorgvuldig de maat, waarna die maten met een scherp potlood op papier werden overgebracht. Daarna nam ze het papieren patroon over op goedkope katoen, knipte de verschillende delen uit en zette ze in elkaar. Nu had ze het pasmodel dat de klant kon aanpassen zodat zij, de naaister, correcties aan kon brengen in de fouten die mogelijk in het patroon waren geslopen. De goedkope katoen zag er altijd slap en onaantrekkelijk uit, en het was belangrijk dat de naaister op dit moment enthousiast was. Ze moest zich voor kunnen stellen hoe het model eruit zou zien wanneer het van een mooie stof was gemaakt, en in staat zijn haar klant van haar visioen te overtuigen. Ze verwerkte de correcties op het papieren patroon, dat vervolgens op de goede stof – zijde, fijn linnen of een stevige kwaliteit katoen – werd overgebracht. Daarna werd er geknipt, en ten slotte werden de verschillende delen in elkaar gezet. Elke gestikte naad werd gestreken omdat scherpe vouwen en strakke lijnen belangrijk waren. En daar was geen enkele moed voor nodig. Het was slechts een kwestie van geduld en heel precies werken.

Luzia maakte nooit pasmodellen van goedkope katoen. Zij bracht haar maten altijd rechtstreeks over op de uiteindelijke stof, en knipte. In Emília's ogen had dit evenmin met moed te maken – voor haar was het slechts een kwestie van vaardigheid. Luzia was heel goed in het nemen van maten. Ze wist precies op welke hoogte ze het meetlint rond armen en tailles moest houden om de exacte maten te krijgen. Toch was haar vaardigheid niet zozeer gebaseerd op precisie. Luzia had de gave om verder te kijken dan de maten zelf. Ze wist dat getallen een vertekend beeld konden geven. Tante Sofia zei altijd dat het menselijk lichaam geen rechte lijnen heeft. Het meetlint zei niets over

een kromme rug, de welving van een schouder, de holte van een taille of de kromming van een elleboog. Luzia en Emília hadden geleerd om het meetlint te wantrouwen. ‘Vertrouw nooit op een vreemd lint!’ had hun tante Sofia hen regelmatig toegeroepen. ‘Vertrouw op je ogen!’ En dus hadden Emília en Luzia geleerd om, nog vóór ze het meetlint zelfs maar hadden uitgerold, te zien waar een kledingstuk ingenomen moest worden, of waar het juist moest worden uitgelegd, waar het verlengd moest worden, of juist iets moest worden ingekort. Naaien was een taal, zei hun tante altijd. Het was de taal van vormen. Een goede naaister beschikte over het vermogen om zich exact voor te stellen hoe een nog niet in elkaar gezet kledingstuk eruit zou zien wanneer het af was en de klant het had aangetrokken. Wanneer de verschillende delen los op de kniptafel lagen, was een kledingstuk in feite niet meer dan een aantal gespiegelde vormen. Elk deel had zijn tegendeel, zijn spiegelbeeld.

In tegenstelling tot Luzia werkte Emília juist graag met papieren patronen. Ze miste Luzia’s zelfverzekerdheid bij het nemen van maten en was altijd zenuwachtig wanneer het moment van knippen was aangebroken. Knippen kon je maar één keer. Als je een fout maakte bij het knippen, betekende dat uren extra achter de naaimachine. En vaak waren die uren dan ook nog verspilde tijd, want je had fouten die nooit met naaien hersteld konden worden.

Emília stak de condoleancekaart terug. Ze liep langs de kransen. In de hal bij de voordeur stond een ezel zonder bloemen erop. In plaats daarvan was een portret geplaatst. De Coelho’s hadden voor de wake van hun zoon een portret van hem laten schilderen. De Capibaribe was diep en had een sterke stroming, maar de politie had Degas’ lichaam weten te bergen. Het was te zeer opgezwollen om tijdens de wake in een open kist te kunnen liggen, dus dr. Duarte had besloten om in plaats daarvan een portret van zijn zoon neer te zetten. Emília’s echtgenoot was glimlachend, mager en zelfverzekerd weergegeven. In werkelijkheid was hij niet zo geweest. Het enige wat de schilder goed had getroffen, waren Degas’ handen. Hij had taps toelopende vingers met glanzende, keurig verzorgde nagels gehad. Degas was corpulent geweest en hij had een dikke nek en dikke armen gehad, maar zijn handen waren rank en bijna vrouwelijk. Emília wou dat dit haar al veel eerder was opgevallen.

De politie beschouwde Degas’ dood als een ongeluk. Op grond van het feit dat dr. Duarte de stichter was van het eerste Instituut voor Criminologie van de staat, was de politie hem goedgezind. Daar

stond tegenover dat de bevolking van Recife dol was op schandalen. Ongelukken waren saai, en het was veel spannender om iemand ergens de schuld van te kunnen geven. Tijdens de wake had Emília de mensen horen fluisteren. Ze probeerden de mogelijke oorzaken te weerleggen – de auto, de zware regenval, de gladde brug, het woeste water van de rivier of Degas zelf, die alleen achter het stuur van zijn Chrysler Imperial had gezeten. Dona Dulce – Emília's schoonmoeder – bleef bij de versie die de politie van het ongeluk had gegeven. Ze wist dat haar zoon had gelogen toen hij zei dat hij naar zijn kantoor wilde gaan om stukken te halen die hij nodig had voor een ophanden zijnde zakenreis, de eerste zakenreis die hij ooit zou maken. Hij was niet naar zijn kantoor gegaan, maar had doelloos door de stad gereden. Dona Dulce gaf Emília niet de schuld van de dood van haar zoon, maar ze verweet haar de doelloosheid die er de oorzaak van was geweest. Een goede echtgenote – een goed opgevoed meisje uit de stad – zou geweten hebben hoe ze Degas van zijn zwakheden moest genezen, en hem een kind hebben gegeven. Dr. Duarte oordeelde minder streng over Emília. Haar schoonvader had Degas' zogenaamde zakenreis georganiseerd. Zonder medeweten van Dona Dulce had hij voor hun zoon een afspraak gemaakt in het beroemde Pinel Sanatorium in São Paulo. Dr. Duarte had gemeend dat de elektrische baden van de kliniek zouden kunnen bereiken waartoe het huwelijk en zelf-discipline niet in staat waren geweest.

Emília deed een stapje naar het portret toe, alsof de nabijheid hem vertrouwder zou kunnen maken. Ze was vijfentwintig en weduwe – een weduwe die rouwde om een man die ze niet had begrepen. Er waren momenten geweest waarop ze hem had gehaat, terwijl ze zich soms ook onverwacht verwant met hem had gevoeld. Emília wist hoe het was om te houden van iets wat verboden was, en om die liefde te ontkennen en te verraden. Een dergelijk gevoel was een belasting die zo zwaar kon wegen dat je erdoor werd meegetrokken tot op de bodem van de Capibaribe.

Zelf was ze nogal slordig omgesprongen met haar leven. Ze had zó gesnakt naar een leven in de stad dat ze Degas had gekozen zonder hem te bestuderen en zonder hem te meten. In de jaren sinds haar ontsnapping had ze geprobeerd de fouten te herstellen die het gevolg waren van haar overhaaste begin. Maar er waren dingen die de moeite van het herstel niet waard waren. Toen ze dat eenmaal had beseft, had ze eindelijk begrepen wat tante Sofia bedoeld had met moed. Elke naaister kon precies zijn in haar werk. Of je het vak nu nog maar net

onder de knie had of er een oude rot in was, precisie, zorgvuldig genomen maten en getekende patronen waren nog helemaal geen garantie voor succes. Een ondeskundige naaister leverde slecht gemaakte kleding af zonder te proberen haar fouten te verbergen. Bedreven naaisters voelden zich verwant met hun werkstukken en konden dagenlang bezig zijn om te proberen bepaalde fouten te herstellen. Maar een fantastische naaister deed dat niet. Een fantastische naaister had de moed om opnieuw te durven beginnen. Om toe te geven dat ze een fout had gemaakt. Om het mislukte kledingstuk weg te gooien en alles opnieuw te doen.

Emília stapte bij Degas' portret vandaan. Ze liep op haar blote voeten de binnenplaats op. In het midden van de patio met zijn varens, was een fontein. Een mythisch wezen – half paard, half vis – spoot water uit zijn koperen bek. De glazen deuren van de eetkamer, die aan de andere kant van de binnenplaats lag, stonden open. De gordijnen ervoor waren dicht, en ze bewogen op het briesje. Achter de gordijnen hoorde ze Dona Dulce. Haar schoonmoeder sprak op strenge toon tegen een van de dienstmeisjes en zei dat ze de tafel behoorlijk moest dekken. Dr. Duarte beklagde zich over het feit dat zijn krant er nog niet was. Net als Emília keek hij er altijd naar uit om de krant te lezen.

Aan de rechterkant van de patio waren de deuren die toegang gaven tot dr. Duartes werkkamer. Emília liep er met snelle pas naartoe en lette erop dat ze niet over de *jabotis* zou struikelen. De schildpadden liepen vrij rond over de binnenplaats. De dieren, die vijftig jaar oud waren, waren erfstukken die door de grootvader van haar man waren aangeschaft. De schildpadden waren de enige dieren die in het huis van de Coelho's waren toegestaan, en ze hadden er vrede mee om tegen de geglazuurde tegelwanden van de binnenplaats op te botsen, zich tussen de varens te verstoppen en de stukjes fruit te eten die ze door de dienstmeisjes werd gebracht. Emília en Expedito tilden ze graag op wanneer er niet op hen werd gelet. Ze waren zo zwaar dat ze er beide handen voor moest gebruiken. De dieren spartelden als bezetenen met hun rimpelige ledematen, en wanneer ze hun kopjes probeerde te aaien, haptten ze naar haar vingers. Het enige wat ze van de schildpadden kon aanraken was hun schild, dat even dik en gevoelloos was als de schildpadden zelf.

In het binnenland had ze altijd dieren om zich heen gehad. Tijdens de droge zomermaanden waren er hagedissen geweest, en padden in de winter. Er waren kolibries en duizendpoten en zwerfkatten die bij

de achterdeur om melk kwamen bedelen. Tante Sofia had kippen en geiten, maar die waren bestemd voor de eettafel, dus daarmee sloot Emília geen vriendschap. Maar ze had drie zangvogels in houten kooitjes gehad. Elke ochtend, nadat ze ze te eten had gegeven, stak ze haar vinger tussen de spijlen van het kooitje en liet ze de diertjes onder haar vingernagels pikken. ‘Die vogels zijn in de val gelokt,’ zei haar zus Luzia altijd, wanneer ze zag dat Emília ze eten gaf. ‘Je zou ze vrij moeten laten.’ Luzia had een hekel aan de manier waarop ze waren gevangen. Jongens uit het dorp legden een stuk meloen of pompoen in een kooi, gingen op de loer liggen en deden de kooi snel dicht zodra er een vogel naar binnen was gehuip. En dan verkochten ze de kleine kanaries en vinken met hun rode snavels op de weekmarkt. Toen de in het wild levende vogels de truc van de jongens door hadden en het lekkers in de kooi links lieten liggen, bedachten de jongens een andere strategie – eentje die niet kon falen. Ze bonden een tamme vogel vast in de kooi om hun in het wild levende soortgenoten het idee te geven dat het veilig was. En zo diende de ene vogel zonder het te beseffen als lokaas voor de andere.

In zijn werkkamer had Emília’s schoonvader een *corrupião* met oranje vleugels die hij de eerste strofe van het volkslied had leren zingen. Er was altijd een enorme herrie in de keuken van de Coelho’s, waar Emília’s schoonmoeder een leger dienstmeisjes allerlei soorten jam, kaas en bonbons liet maken, maar soms kon Emília, ondanks het lawaai, de *corrupião*, als een geest die vanuit de muren riep, de sombere tonen van het volkslied horen zingen.

De vogel begon te kwetteren toen Emília de deuren van de werkkamer opendeed. Hij zat in een geelkoperen kooi die midden in dr. Duartes werkkamer stond, omringd door zijn kaarten over de frenologie, zijn verzameling kleurloze organen op sterk water in hun glazen potten, en een rij van porseleinen schedels met hun genummerde en naar categorie gerangschikte hersenen. Emília’s onderarmen waren nat. Ze rook iets zuurs, en wist niet of de geur van haar geveerde jurk of van haar eigen zweet afkomstig was. Dr. Duarte wilde niet dat iemand ongevraagd zijn werkkamer binnenkwam, en hij liet zelfs geen dienstmeisjes toe. Mocht ze betrap worden, dan zou ze zeggen dat ze dacht dat er iets met de *corrupião* was. Ze negeerde de vogel en liep rechtstreeks naar dr. Duartes bureau. Er lagen stapels onbeantwoorde condoleancekaarten op. Ze zag papieren waarop de schedelmaten van alle gedetineerden van de plaatselijke gevangenis waren genoteerd. En de handgeschreven tekst voor de toespraak die dr.

Duarte aan het eind van de maand zou houden. Er waren woorden in doorgekrast. De conclusie van de rede was nog open – dr. Duarte had zijn laatste schedel nog niet binnen, de misdadigster uit wier afmetingen moest blijken dat zijn theorie klopte en waarmee hij zijn rede zou besluiten. Emília bladerde de stapels papieren door, maar kon niets vinden wat op een factuur leek. Ze zag geen douaneformulieren, geen treintijden, niets wat op een ongewone zending naar Brazilië wees. Ze zocht naar iets in een vreemde taal, in de wetenschap dat ze met name één woord zo zou herkennen: *Bergmann*. De naam was hetzelfde in het Duits als in het Portugees.

Het enige wat ze vond waren krantenknipsels. Ze had ook zo'n verzameling, weggestopt in haar afgesloten juwelendoos om te voorkomen dat de dienstmeisjes die zouden vinden. Sommige van de artikelen waren vergeeld na jarenlang aan de hoge luchtvochtigheid van Recife te zijn blootgesteld. Andere waren zo recent dat ze nog naar inkt roken. Allemaal gingen ze over de wrede *cangaceiro* Antonio Teixeira – bijgenaamd de Havik, vanwege het feit dat hij de gewoonte had om zijn slachtoffers de ogen uit te steken – en zijn vrouw, die de Naaister werd genoemd. Ze waren niet voortvluchtig omdat ze nog nooit opgepakt waren geweest. Ze waren geen outlaws omdat er in het binnenland geen wetten van kracht waren, niet tot voor kort tenminste, sinds president Gomes getracht had om het hele land onder de wet te brengen. De definitie van *cangaceiro* hing af van degene die je ernaar vroeg. Voor boeren waren het helden en beschermers. Voor de *vaqueiros* en kooplieden waren het dieven. Voor boerenmeiden waren het uitstekende dansers en romantische helden. Voor de moeders van die meisjes waren het verleiders en duivels. Schoolkinderen, die graag *cangaceiros* en politie speelden, vchten voor de rol van *cangaceiro*, ook al kregen ze daar van hun leraar voor op hun kop. En voor de kolonels – de belangrijkste grootgrondbezitters van het land – ten slotte, waren de *cangaceiros* een onvermijdelijke plaag, te vergelijken met de perioden van droogte die de katoen oogst deed mislukken, of de dodelijke maltakoorts waar het vee aan bezweek. *Cangaceiros* waren een onuitroeibaar kwaad waartegen de kolonels, hun vaders, hun grootvaders en overgrootvaders constant hadden moeten strijden. *Cangaceiros* trokken als nomaden door het met doornstruiken begroeide, onontgonnen land, roofden vee en geiten, plunderden steden en wreekten zich op hun vijanden. Het waren mannen die zich op geen enkele wijze tot gehoorzaamheid of onderdanigheid lieten dwingen.